

Päivi Setälä

SANIAISKUUMETTA JA ORKIDEATIEDETTÄ

doi.org/10.23995/ths.673.c1188

Kuva 1. Andres Saal, *Taiteilija Emilie Saal ratsain Jaavan saarella*, n. 1910–1920. Stereovalokuva. Viron kirjallisuuseumuseon kulttuurikirjallisuusarkisto, Tartto. Kaikki oikeudet pidätetään.

”Uskon, ettei koskaan ole maalattu niin monia ja niin kauniita kukkia, ja niin suurta vaivaa nähden”, toteaa kukka-asetelmistaan tunnettu flaamilainen taiteilija Jan Brueghel (1568–1625) Sinebrychoffin taidemuseon *Linné ja pieni pala paratiisia* -näyttelyn seinätekstissä.¹ Kukista tuli 1600-luvulla maalaus-ten itsenäinen aihe, kun ne aiemmin olivat olleet lähinnä sivuosassa henkilökuvissa ja vertauskuvina uskonnollisissa teoksissa.

Linné ja pieni pala paratiisia -näyttelyssä värikylläiset maalaukset ja puutarhakuvat tuovat mieleeni yli kymmenen vuotta sitten käydyn keskustelun Tutta Palinin kanssa. Olin silloin keskellä valokuvailmaisua koskevan väitöskirjani kirjoittamista enkä vielä

tiennyt, että Tutasta tulee vastaväittäjäni. Keskustelumme ei sinänsä liittynyt väitöskirjaani mutta taiteen ilmaisuun kylläkin. Keskustelimme 1600-luvun asetelmista ja kukkahurmiosta. 1600-luvun kukka-asetelmien uusinnostus oli vasta tuloillaan ja ilmaantumassa nykyaiteilijoiden teoksiin. Olin juuri lukenut Anna Pavordin *The Tulip* (1999) teoksen, ja vähäarvoisena aiheena pidetyt kukat puhuttelivat minua niin omista teoksissani kuin niiden historiallisessa merkityksessä. Tuo keskustelumme tuli jälleen mieleeni Linnén näyttelyssä. Tutkijan kiinnostus voi liikkua teologiasta lääketieteen ja kasveihin, kuten Linnéllä, tai kuten Tutta Palinilla, henkilökuvasta moderniin

uuteen naiseen, kukka-asetelmiin ja yksityiskohtiin.

Feministinen näkökulma on Tutta Palinin ajattelussa ollut hyvin läsnä olevaa. Professoriluennossaan (20.3.2019) hän kertoi ällistyvänsä, miten kuvataiteen tutkimusta pidetään usein ylellisyytenä ja jopa akateemisissa piireissä sitä saatetaan kutsua orkideatieteeksi.² Palin pitää luonnehdintaa kaikessa vähättelevydessään myös sukupuolittavana. Palinin huoli oppiaineen tulevaisuudesta oli aiheellinen, samoin kuin hämmästyksen kuvan tutkimuksen väheksynnästä tänä visualisuuden valtakautena. Orkideatiede on halveksiva nimitys pienistä oppiaineista, joita pidetään turhina koristeina.

Näkemyksistä orkideoista turhina koristeina on ristiriidassa sen kanssa, miten orkidea tai moni muu turhana koristeena pidetty kasvi on synnyttänyt taloudellisesti ja yhteiskunnallisesti merkittävän ”manian”. Orkideamania valtasi Englannin ja Yhdysvallat vuosien 1830–1900 välillä, saniaiskuume levisi Britanniassa 1830-luvulla ja tulppaanimanian ”sijoituskuupla” villitsi Alankomaat 1634–1637. Talouden ja kulttuurin suhteet kietoutuvat toisiinsa tiukasti, sillä ”[-] taloudelliset ja sosiaaliset suhteet eivät ole ensisijaisia tai kulttuurin aluetta määrittäviä, vaan ne ovat itse kulttuurisesti määräytyviä ja siis kulttuurisia.”³ Tyhjänpäiväinen pikku harrastus heiluttaa markkinoita, ja kukkamaalaus keikauttaa yhä vieläkin taidemaalman hyppeleviä hierarkioita. 1600-luvun Hollannissa oltiin eurooppalaisittain ehkä tavallista enemmän kiinnostuneita naistaitelijoista mutta todettiin silti, että ”erilaisten taiteen valintojen keskellä mikään ei ole naiselle naisellisempi tai sopivampi kuin kukkien maalaus.”⁴ Aiheen halveksunnasta huolimatta moni kukkamaalauksia tekevä nainen oli taloudellisesti erittäin hyvin toimeentuleva juuri näiden maalausten ansiosta.⁵

Omassa kukkainnossani ja mitätöityjä aiheita käsitellessäni pinnan raaputtamisen ja yksityiskohtien kaivelu nostavat esiin

niin maniaa, hulluutta, taloutta mullistavia kasvilajeja kuin myös merkittäviä, mutta unohdettuja kuvataiteilijanaisia. Samalla tämän taiteen ja kasvien yhteenliittymän takana nousee pintaan yksityiskohtia, jotka pyrkivät näkyville tai joiden näkyvyys on vasta nyt mahdollista, kun huomio kiinnittyy uudella tavalla siirtomaiden hyväksikäyttöön, kolonialismiin ja ekologisiin muutoksiin.

”Kukkiva orkidea on sensaatio. Sanassa ’orkidea’ on jotain sadunomaista. Orkideoita pidetään poikkeuksellisina. Sadun orkideoista on tullut haluttuja. [-] Kun orkidea kukkii, siitä puhutaan lehdistössä”, kirjoitti virolainen kirjailija, valokuvaaja ja etnografi Anders Saal otsikoimattomassa käsikirjoituksessaan.⁶ Vuonna 1899 hän meni naimisiin taiteilija Emilie Rosalie Hallin (1871–1954) kanssa. Emilie syntyi Tartossa ja opiskeli taidetta Pietarissa. Miehensä kanssa hän asui 20 vuotta Jaavan saarella, joka kuului tuolloin Hollannin Itä-Intiaan. Emilie etsi haluttuja trooppisia orkidealajeja ja kuvasti niitä tarkoissa litografioissaan ja akvarelleissaan. Orkidea on ollut taiteessa suosittu aihe, mutta sitä on myös vältetty, koska siitä on puuttunut uskonnollinen ulottuvuus. Pikemmin sen on ajateltu liikaa symboloivan seksuaalisuutta.⁷

Emilie Saalin mittava, mutta unohdettiin jäänyt akvarellisarja tuli näkyville Veneetsian biennaalissa 2022. Viron paviljongin *Orchidelirium*-kokonaisuus pohjautuu Emilie Saalin akvarelleihin ja selvityksiin orkideoihin liittyvistä taloudellisista ja ekologisista vaikutuksista. *Orchidelirium*-teoksen ovat tehneet kuvataiteilijat Bitu Razavin ja Kristina Norman vuoropuhelussa kuraattori Corina L. Apostolin kanssa.⁸ Teoksen nimi viittaa orkideamaniaan aikaan. Teos käsittelee Alankomaiden, Viron ja Indonesian kasvitieteellisen historian yhteyttä niiden siirtomaasuhteisiin ja Emilie Saalin tarinaa kolonisoituna subjektina (Viron suhde Venäjään) ja valkoisena siirtomaalaisena (virolaisena Indonesiassa) nykytaiteelle ominaisten kysymysasetteluiden kautta. Mitä

seurauksia Saalin valinnoista oli Jaavan alku-peräiskansalle ja maisemalle? *Orchidelirium* kertoo muun muassa, miten Viron soista kaivettua turvetta käytetään Alankomaiden orkideatarhoissa orkideoiden kasvualustana ja miten tämä sama turve matkaa takaisin Viroon ja myyntiin orkideakasvien mukana.

Saniaiskuume

Koristeista ja kiinnostuksen sivupoluilta lähti liikkeelle myös Carl von Linnén (1707–1778) kasvitieteellinen tutkimus ja kytkös puutarhataiteeseen. Ja niin viattomilta kuin puutarhaviljely ja puutarhataide voivat tuntua, sisältävät niihin tuotetut muodot ja niissä suvaitut kasvit lukuisia yllätyksiä. Carl von Linné lajitteli kasvit heteiden ja emien mukaan. Tästä lajittelusta suomalaisen puutarhan kasvutarinaa kirjoittanut kasviarkelogi ja -biologi Teija Alanko käyttää nimitystä seksuaalisysteemi ja esittää, että viktoriaanisen ajan yläluokan puutarhainnostuneille naisille ei ollut soveliasta intoilla seksuaalisuutta hohkaavien kukkien kanssa, joten oli valittava ”seksitön saniainen”.⁹ Saniainen on itiökasvi, jonka ajateltiin kehittyvän suvuttomasti. 1830-luvun lopulla Britanniassa kehittyi varsinainen saniaiskuume eli pteridomania, jonka seurauksena luonnonvarainen saniainen hävisi Englannin maaseudulta. Saniaisia kasvoi puutarhoissa ja erityisissä saniaishuoneissa. Saniaiset näkyivät myös taiteessa, niitä kuvattiin maalauksissa ja koriste-esineissä. Yksi maalauksista on naisia maalaismiljöössä maalanneen brittiläisen kuvataiteilija Charles Sillem Lidderdalen *Saniaiskerääjä* vuodelta 1877. Teoksessa nuori, punahuivinen tyttö kantaa selkäkorisissaan saniaisia ja pitelee kädessään pientä saniaisen taimea.

Oma kesäpaikkani on täynnä saniaisia. En ole niin hyvä kasvituntija, että tietäisin, voiko juuri niistä valmistaa herkullisen kesäteorian tai wokata lisukkeeksi vihreää. Saniaisia on 9 000–15 000 eri lajia, ja Suomessakin nii-

tä on yli 40. Tunnetuimmat saniaisvalokuvat lienevät kasvitieteilijä ja valokuvaaja Anna Atkinsin (1799–1871) saniaissyanoptyypit, jotka on julkaistu teoksessa *Cyanotypes of British and Foreign Ferns* vuonna 1853. Alun perin oli kyse kasvitieteellisistä kuvista, mutta nykyisin Atkins nähdään taiteilijana, ja kuvia on luonnonhistoriallisten museoiden lisäksi taidemuseoiden kokoelmissa (mm. Getty ja Metropolitanin taidemuseo New Yorkissa sekä Victoria ja Albert museo Lontoossa). Atkins oli itsekin kiinnostunut ”saamaan vaikutelmia kasveista itsestään” ei vain kasvitieteellisessä mielessä vaan myös esteettisesti.

Anna Atkins on ensimmäinen nainen, joka käytti syanoptypia-vedostustapaa vuonna 1843 ja kokosi valokuva-albumin näin tallentamistaan levänäytteistä. Syanoptypia on yksi kamerattomista ja analogisista vedostustavoista. Syanoptypiamenetelmän kehittäjäksi on nimetty tähtitieteilijä, tiedemies ja kasvitieteilijä John Herschel, joka keksi menetelmän vuonna 1842 etsiessään tapaa, jolla toistaa muistiinpanojaan ja piirroksiaan. Syanoptypia voitti tehokkuudessa niin piirtämisen kuin grafiikan hitaan, kalliin ja epä-tarkan vedostamisen. Rautasuolat, UV-valo ja tislattu vesi ovat syanoptypiavedostamisen peruselementit. Syanoptyypejä vedostettaessa ammoniumrautasitraatista ja kaliumferrisyaniidista valmistettu herkistysliuos levitetään siveltimeillä paperille, jolloin saadaan aikaan UV-valolle herkkä vedostuspaperi. Kuvattava kohde asetetaan herkistetylle paperille ja valotetaan auringonvalossa. Syanoptypia on valokuvien jalovedostustekniikka, jossa kaliumferrisyaniidi tuottaa prosessissa sinisävyisiä valokuvia.¹⁰ Nimi syanoptypia tulee kreikankielisestä sanasta syani, joka tarkoittaa tummansinistä.

Nykyisin Atkinsin saniaiskuvat ovat tekijänoikeutensa jo menettäneinä suosittuja sisustustekstiilien ja -taulujen kuvastoa, samoin levien kuvat teoksesta *Photographs of British Algae: Cyanotype Impressions* (1843),

joka oli Atkinsin ensimmäinen syanotypia-valokuvin kuvitettu kirja. Kirja on ensimmäisyyskiistelyn kohteena: onko se historian ensimmäinen valokuvakirja, vai onko meriitti Henry Fox Talbotin teoksella *The pencil of Nature* (1844), joka on kalotypioista koottu valokuvakirja.

Entä onko sillä merkitystä, kuka oli ensimmäinen? Kyllä sillä on, varsinkin, jos jotkut tekijät ja toimijat ensimmäisyyteen vedoten jäävät huomioimatta ja suljetaan historiankirjoituksen ulkopuolelle, kuten kävi Anna Atkinsille pitkään valokuvauksen historiassa. Nimikirjainten A. A. sanottiin usein tarkoittavan tuntematonta tekijää eli *Anonymous Amateur*.¹¹ Ensimmäiseksi nimeäminen on performatiivinen, tuottava teko, joka merkityksellistää maailmaa ja luo ”todellisuutta”.

Vaikka syanotypiamenetelmä oli tehokas, ei sekään ollut toivotunlainen tarkka toisinto kohteestaan, vaan epätäydellinen, tekijänsä erilaisten valintojen tulos. Saniaissyanotypyypeistä puuttuu menetelmän takia lajia tarkentavia yksityiskohtia. Esimerkiksi sinisen sävyn vuoksi emme tiedä saniaisen tarkkaa väriä emmekä pysty analysoimaan vihreän sävyä, pintarakenteen yksityiskohdat häviävät eikä mikroskooppisia itiöitä erota selvästi.¹² Atkinsia kiehtoi menetelmän tuottama täyteläinen sininen sävy ja prosessin ainutlaatuisuus. Hän koki, että kasvi itsessään tuli näkyväksi.

Kukkakimppu tapahtuman kuvana

Kuten Anna Atkins, niin myös Linné-näytelyssä esillä ollut alankomainen taidemaalari Rachel Ruysch (1664–1750) tutki kasveja. Ruysch oli aikanaan merkittävä ja tunnettu kukka-aiheisten asetelmien maalari mutta jäi myöhemmin katveeseen. Kasvien tuntemuksessa häntä innoitti hänen isänsä, joka oli anatomian ja kasvitieteen professori. Piirustusmalleinaan Rachel käytti isänsä kasvitieteellisten erikoisuuksien kabinettia, ja jo var-

sin nuorena hän alkoi maalata myös isänsä kokoelman kukkia ja hyönteisiä. Ruysch oli Haagin taidemaalarikillan jäsen, ja vuonna 1708 hänet kutsuttiin Düsseldorfin työskentelemään Johann Wilhelm II:n hovissa.¹³ Hän jatkoi maalaamista koko ikänsä 86-vuotiaaksi asti, synnytti kymmenen lasta, ja osasta hänen maalauksiaan maksettiin enemmän kuin Rembrandtin teoksista. Vaikka hänen aktiiviaikansa sijoittuu paljon tutkitulle Alankomaiden taiteen kultakaudelle, on taidehistoria melko vaitonainen hänen merkityksestään.

Sinebrychoffin taidemuseossa Ruyschilta on esillä *Kukkakimppu* (1690–1695), hienovaraisten yksityiskohtien ja herkän väriskaalan maalaus. Ruyschin kukka-asetelmissä hyönteisillä ja perhosilla oli tärkeä asema. Niiden maalaamista hän oli harjoitellut jo nuorena isänsä kokoelmien kanssa. Eliöiden tarkoituksena oli lisätä maalauksen naturalismia ja toisaalta myös sadunomaaisuutta. Hyönteisiä ja perhosia on myös *Kukkakimppu*-teoksessa. Kukkien terälehdet on viimeistelty pienintä terälehtien reunojen lakastumaa ja rosoista varren leikkauspintaa myöten. Ruyschille tyyppilliseen tapaan maalauksen valoisin kohta on keskellä ja tausta on tumma. Teoksen nimi on *kukkakimppu*, vaikka varsinaisesti kyse on pöydällä irrallaan olevista kukista. Teos onkin toisinaan nimetty *Posy of roses and other flowers on a marble ledge* eli *Kimppu ruusuja ja muita kukkia marmoripöydän reunalla*.¹⁴ Maalauksessa marmoripöydän reuna näyttää minulle vanhoille kalusteille herkistyneelle puupöydältä ja sen tumma tausta savupirtin seinältä.

Kukkakimppu on asetelma, vähäpätöisten asioiden kuvaelma (rhopografia, still life, nature morte)¹⁵, mutta samalla kyse on tapahtuman kuvauksesta, kuvakaappaus kukkakimpun liikkeen jatkumosta. Kukkat ovat joko vasta menossa kimppuun tai siitä yli jääneitä. Joku on laskenut ne pöydälle, mutta emme voi olla varmoja, ovatko ne kimppu-tarkoituksensa menettäneitä vai kohta sen

saavuttavia. Käsi, joka on kimpun poiminnut, on juuri poistunut sivulle. Kohta, aivan kohta osa kukista noukitaan maljakkoon tai pyyhkäistään pois maatumaan. Hyönteiset lennähtävät pois tai jäävät nakertamaan terälehtiä tietämättöminä omankin elämänsä arpajaisista.

Ruyschin syvemmästä kasvi-innostuksesta kertoo se, että hän maalasi teoksiinsa myös kasvilajeja, jotka olivat harvinaisia aikakauden kukka-asetelmissa ja joita ei löydy hänen aikansa puutarhakirjoista.¹⁶ Tuon ajan kukkamaalarit harvoin maalasivat suoraan luonnosta vaan käyttivät mallinaan kasvitieteellisiä piirustuksia.¹⁷ Ruyschin perehtyminen luontoon ilmenee myös niissä jo mainituissa lukuisissa pienissä ja tarkoin kuvatuissa hyönteisissä, joita hän on *Kukkakimppuun* maalannut. Harsomaisen hennot hyönteiset havaitsee vasta huolellisella tarkastelulla. Hyönteiset, ja kuin sattumalta kimppuun osunut heinä, ovat yksityiskohdista – detaljeja, joista Tutta väitöskirjassaan toteaa: ”Kaikkein vähäpätöisin, marginaalinen yksityiskohta voi kertoa kulttuurisesta ilmiöstä tai dynamiikasta, joka ei muussa muodossa nouse ’leipätekstissä’ esiin.”¹⁸ Yksityiskohdat ja niiden luenta ovat olleet minullekin visuaalisen kuvaston merkityspotentiaalin ”räjäyttäviä” ja sitä moninaistavia.¹⁹ Ruyschin maalauksen yksityiskohdat vahvistavat maalauksen kykyä vihjata henkilön läsnäoloon ja sen aiheen tapahtumaluonnetta: joku on poiminut kimpun asetellakseen sen maljakkoon. Heinä on heijastuma epätäydellisyydestä, säröstä. Se rikkoo täydellistä kukka-asetelmaa, ja mukaan tulee luonnon moninaisuus. Samalla hyönteiset nakertavat täydellisyyteen koloja.

Kukka-asetelmien kasveja ja lajien kirjoja on maalauksista lähiluettu ja analysoitu. Näin myös Sinebrychoffin näyttelyjulkaisussa. Valitettavasti Ruyschin *Kukkakimppu* ei kuulu analysoituihin, vaan niitä ovat Johannes Bormanin, Jan Brueghelin ja Jean-Michel Picartin kukka-asetelmat, joissa on

kääpiöesikkoja, keltanarsisseja, tarhakehäkukkia ja tietenkin tulppaaneja. Ruyschin kimpun analysointi on siinä mielessä kiehtovaa, että hän maalasi toisinaan itse luomiaan kukkia, joita ei luonnossa ollut olemassa, ja loi myös kimppuja kukista, jotka kukkivat eri vuodenaikoina.²⁰ *Kukkakimppussa* on tunnistettavasti ruusuja, esikoita, kehäkukkia ja unikkoja. Mukana oleva heinä on ehkä rölli (*Agrostis*), jonka röyhy kukinto on harsu eli harva, mikä kertoo kasvukauden loppupuolesta.²¹ Kasvit ovat Ruyschille tyypillisessä epämuodollisessa tummataustaisessa asetelmassa kuin sattumanvaraisesti asettuneena pöydälle.

Sattumanvaraisesti asettuu pöydälleni myös näyttelyjulkaisu *Linné ja pieni pala paratiisia*. Pari kuukautta pöydälläni oltuaan sen silkkinen kansi muuttuu pölyn ja ilmasta tihkuvan keittiöaineksen myötä tahmeaksi ja karvahippuiseksi. Sen luonnonvalkoisuus ja Linnén kullattu nimi menettävät ylevyytensä ja sekoittuvat arjen särmään kuin Tutan tekstit, jotka poimivat ylevyyden keskeltä fragmentit ja muuttavat ne merkityksellisiksi.

Päivi Setälä on TaT, kirjoittaja ja valokuvataiteilija. Hän kiinnostui taideteosten yksityiskohdista Tutta Palinin taidehistorian luennolla 2000-luvun alkupuolella.

Viitteet

- 1 Linné ja pieni pala paratiisia Sinebrychoffin taidemuseossa Helsingissä 14.5.–28.8.2022.
- 2 Tutta Palin, ”Taiteen arkea ja juhlaa. Professoriluento Turun yliopistossa 20.3.2019,” *Tahiti 1* (2020), 114, <https://tahiti.journal.fi/article/view/90558/49713>
- 3 Kari Immonen, ”Uusi kulttuurihistoria,” teoksessa *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*, toim. Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki (Helsinki: SKS, 2001), 11.
- 4 Whitney Chadwick, *Women, Art, and Society* (London & New York: Thames and Hudson, 1990), 33.
- 5 Ibid., 108.
- 6 Andres Saalin käsikirjoitus EKLA f 113 m 4:2 A. Saal [trooppinen kasvisto], Viron kirjallisuusmuseo.
- 7 Karen E. Ouinn, ”A Rare Beauty: The Orchid in Western Art,” in *Orchid Biology: Reviews and Perspectives X*, eds. Tiiu Kull, Joseph Arditti, Sek Man Wong (Berlin: Springer 2009), 228.
- 8 ”Orchidelirium”, luettu 20.8.2022, <https://orchidelirium.ee/>
- 9 Teija Alanko, *Daalia ja pelakuu: Suomalaisen puutarhan kasvutarina* (Helsinki: SKS, 2022), 78.
- 10 Jalo Porkkala, *Köyhä dagerrotyyppi -vaihtoehtoisia valokuvamenetelmiä* (Pori: Satakunnan ammattikorkeakoulu 2012), 204.
- 11 Maika Pollack, ”The Woman Who Made the World’s First Photobook,” *Aperture* January 11 (2019), <https://aperture.org/editorial/anna-atkins/>
- 12 Elliot Krasnopoler, ”Anna Atkins and the cyanotype process,” Khan academy, luettu 1.9.2022, <https://www.khanacademy.org/humanities/becoming-modern/early-photo/early-photo-france/a/anna-atkins-and-the-cyanotype-process>.
- 13 Chadwick, *Women, Art, and Society*, 126.
- 14 Ruyschin teosten nimikirjosta <https://useum.org/artwork/Posy-of-roses-and-other-flowers-on-a-marble-ledge-Rachel-Ruysch-1691>
- 15 Asetelma-sanan sijaan Alankomaissa käytettiin 1600-luvun alussa maalausista termejä ”pieni kimppe”, ”pieni aamiainen” tai ”pala kukkia”. Chadwick, *Women, Art, and Society*, 119.
- 16 Klara Alen, ”Hollantilaiset ja flaamilaiset kukkaasetelmat (1600–1720),” teoksessa *Linné ja pieni pala paratiisia*, toim. Claudia de Brün ja Kirsi Eskelinen (Helsinki: Sinebrychoffin taidemuseo, Kansallisgalleria, 2022), 93.
- 17 Chadwick, *Women, Art, and Society*, 124.
- 18 Tutta Palin, *Oireileva miljöomuotokuva: Yksityiskohdat sukupuoli ja säätyhierarkian haastajina* (Helsinki: Taide, 2004), 47.
- 19 Ibid., 48.
- 20 Chadwick, *Women, Art, and Society*, 124.
- 21 Heinäarviosta kiitos kasvitutkija Henry Väre.

Lähdeluettelo

Alanko, Teija. *Daalia ja pelakuu: Suomalaisen puutarhan kasvutarina*. Helsinki: SKS, 2022.

Alen, Klara. ”Hollantilaiset ja flaamilaiset kukka-asetelmat (1600–1720).” Teoksessa *Linné ja pieni pala paratiisia*, toimittaneet Claudia de Brün ja Kirsi Eskelinen, 93–135. Helsinki: Sinebrychoffin taidemuseo, Kansallisgalleria, 2022.

Chadwick, Whitney. *Women, Art, and Society*. London & New York: Thames and Hudson, 1990.

Immonen, Kari. ”Uusi kulttuurihistoria.” Teoksessa *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*, toimittaneet Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki, 11–25. Helsinki: SKS, 2001.

Krasnopoler, Elliot. ”Anna Atkins and the cyanotype process.” Khan academy. Luettu 1.9.2022. <https://www.khanacademy.org/humanities/becoming-modern/early-photo/early-photo-france/a/anna-atkins-and-the-cyanotype-process>

”Orchidelirium.” La Biennale di Venezia, 59. Esposizione Internazionale d’Arte. Luettu 20.8.2022. <https://orchidelirium.ee/>

Palin, Tutta. ”Taiteen arkea ja juhlaa. Professoriluento Turun yliopistossa 20.3.2019.” *Tahiti 1* (2020), 114. <https://tahiti.journal.fi/article/view/90558/49713>

Palin, Tutta. *Oireileva miljöomuotokuva. Yksityiskohdat sukupuoli ja säätyhierarkian haastajina*. Helsinki: Taide, 2004.

Pollack, Maika. ”The Woman Who Made the World’s First Photobook.” *Aperture* January 11 (2019). <https://aperture.org/editorial/anna-atkins/>

Porkkala, Jalo. *Köyhä dagerrotyyppi -vaihtoehtoisia valokuvamenetelmiä*. Pori: Satakunnan ammattikorkeakoulu, 2012.

Quinn, Karen E. A. "Rare Beauty: The Orchid in Western Art." Teoksessa *Orchid Biology: Reviews and Perspectives X*, editors Tiiu Kull, Joseph Arditti, Sek Man Wong, 219–23. Berlin: Springer, 2009.